

Александрова Г.М.,

к.е.н.,

доцент кафедри фінансів та банківської справи,
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

ДО ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Розглянуто структуру пенсійної системи. Визначено основні податкові пільги щодо оподаткування внесків від роботодавців та працівників, учасників недержавного пенсійного забезпечення. Розглянуто етапи надання послуг із метою оподаткування операцій із недержавного пенсійного забезпечення. Досліджено особливості оподаткування на основних етапах недержавного пенсійного забезпечення. Виявлено випадки оподаткування пенсійних внесків.

Ключові слова: пенсійна система, недержавне пенсійне забезпечення, недержавний пенсійний фонд, оподаткування, пенсійні схеми, податкові пільги, рівні пенсійних систем.

Постановка проблеми. На сьогодні оподаткування недержавних пенсійних фондів є досить важливим питанням. При здійсненні недержавного пенсійного забезпечення важливим кроком із боку держави є надання податкових пільг. Зміни в податкових законах були потрібні для створення в Україні сприятливого режиму оподаткування коштів, які нагромаджуються в системі недержавного пенсійного забезпечення. Багато українських підприємств віддали би перевагу українській фондовій біржі перед закордонною, але сьогодні на українському фондовому ринку немає достатніх внутрішніх ресурсів для того, щоб вони змогли ефективно розміщувати власні акції. Саме розвиток недержавного пенсійного забезпечення та недержавних пенсійних фондів сприяє розвитку національної економіки, зокрема ефективно впливає на позитивні зміни на ринку праці та капіталу.

Пенсійні фонди зацікавлені здійснювати довготермінові інвестиції для узгодження власних потоків внесків і виплат, що є головною особливістю їхньої діяльності. Пенсійні фонди є значними інвесторами, саме це допомагає розвивати ринок довготермінового запозичення коштів, що в умовах економічної кризи дає змогу захистити вітчизняний фондовий ринок [5, с. 6].

На нашу думку, актуальність обраної теми полягає в тому, що залучення до недержавних пенсійних фондів юридичних та фізичних осіб на даний час набуває вагомого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що велика кількість вітчизняних науковців займалися питанням оподаткування недержавних пенсійних фондів, серед них: Г.Д. Боднер, О. Васильченко, Д. Леонов, О. Саснюк.

Мета статті полягає у визначенні процесу оподаткування недержавних пенсійних фондів, розгляді механізму здійснення недержавного пенсійного забезпечення, аналізі законодавчої бази України у цій сфері, а також розробці рекомендацій щодо покращання ситуації на ринку недержавних пенсійних фондів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення», який набрав чинності з 1 січня 2004 р., окреслив засади формування та функціонування добровільного недержавного пенсійного забезпечення. Згідно з вищезгаданим законом, а також Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення», система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів:

- перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (солідарна система), яка ґрунтується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду;

- другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка ґрунтується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат;

- третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що ґрунтується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їхніх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень із метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, які передбачає законодавство про недержавне пенсійне забезпечення [4, с. 34].

Систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування становлять перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні. А систему накопичувального пенсійного забезпечення становлять другий та третій рівні пенсійного забезпечення (рис. 1).

Третій рівень системи пенсійного забезпечення – система недержавного пенсійного забезпечення – гарантуватиме виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних вне-

Рис. 1. Структура пенсійної системи

Джерело: розроблено автором за даними [4]

сків громадян, роботодавців та їхніх об'єднань. Метою цього механізму є одержання громадянами додаткових до загального державного пенсійного страхування пенсійних виплат за рахунок відрахувань на недержавне пенсійне забезпечення, а також інвестиційного прибутку, нарахованого на них.

Багаторівнева система поєднує переваги солідарної і накопичувальної систем. Перша забезпечує соціальну стабільність у суспільстві, утілену в солідарності поколінь; друга дає можливість здійснювати персоналізоване накопичення коштів населення завдяки інвестиціям у різні активи, диверсифікувати ризики. Рівноправне співіснування двох систем допоможе збалансувати пенсійне забезпечення наших громадян. Солідарна система менш чутлива до економічних змін (інфляції, фондові та фінансові кризи), але на ній позначається демографічна ситуація в країні. На відміну від цього на накопичувальну систему не впливає зменшення працездатності населення, однак вона чутлива до економічних коливань.

Об'єктами державного нагляду виступають недержавні пенсійні фонди, які за типологічними ознаками можуть бути відкритими, корпоративними та професійними (табл. 1). Розглянемо сутнісні відмінності функціонування кожного виду недержавного пенсійного фонду більш детально:

1) відкритий – недержавний пенсійний фонд, засновником якого може бути будь-яка одна або кілька юридичних осіб (окрім установ, фінансованих із державного бюджету), а учасником – будь-яка фізична особа незалежно від місця і характеру її роботи;

2) корпоративний – недержавний пенсійний фонд, засновником якого може бути юридична особа – роботодавець і до якого можуть приєднуватися роботодавець-платник. Учасниками таких фондів можуть бути винятково фізичні особи, що перебувають у трудових відносинах із роботодавцями-засновниками і роботодавцями – платниками цього фонду;

3) професійний – недержавний пенсійний фонд, засновником якого можуть бути об'єднання юридичних осіб – роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні союзи (об'єднання професійних союзів), або фізичні особи, пов'язані за родом професійної діяльності. Учасниками такого фонду можуть бути винятково фізичні особи, пов'язані за родом їхньої професійної діяльності, визначеної в статуті фонду [3, с. 17].

Особливість діяльності пенсійних фондів полягає в тому, що вони зацікавлені здійснювати довгострокові інвестиції, також вони є значними інвесторами, саме це дає змогу розвивати ринок довгострокового запозичення коштів [5, с. 14].

Особливостями пенсійних схем різних суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення є те, що надання послуг по недержавному пенсійному забезпеченню може здійснюватися

банківськими установами, страховими організаціями та недержавними пенсійними фондами різного типу. Спільною рисою є те, що надходження за пенсійними внесками не включаються до складу об'єкту оподаткування податком на прибуток фінансового посередника, який забезпечує функціонування відповідної схеми. Але визначальним фактором для існування та розвитку тих чи інших систем оподаткування операцій із недержавного пенсійного забезпечення є законодавчо встановлені норми та правила діючої в конкретній державі системи оподаткування [6, с. 42].

Виділяють три етапи надання послуг із метою оподаткування операцій із недержавного пенсійного забезпечення:

- накопичення пенсійних активів;
- інвестування пенсійних активів недержавним пенсійним фондом;
- виплати пенсій [2, с. 10].

Відповідно до цих етапів, в Україні розроблено основні принципи податкового стимулювання. Розглянемо більш детально кожен з етапів.

Для забезпечення здійснення першого етапу є участь у даній системі роботодавців. Надання податкових пільг є важливим фактором для участі роботодавців у недержавних пенсійних фондах. До складу валових витрат кожного звітного податкового періоду роботодавця може бути віднесена сума добровільних внесків, здійснених ним за свій рахунок до недержавних пенсійних фондів на користь його працівників, це повинно бути не більше 4% оподаткованого прибутку попереднього звітного періоду [2, с. 16].

Для недержавних пенсійних фондів установлюється лімітна сума внесків, вона не може перевищувати 15% від нарахованої заробітної плати кожного працівника за рік, а також граничного розміру податкової соціальної пільги.

На ті суми, які відраховуються в недержавний пенсійний фонд, не нараховуються обов'язкові внески у соціальні фонди та Пенсійний фонд України. Це є достатнім стимулом для роботодавців, оскільки майже втричі збільшується можливість здійснювати внески у недержавні пенсійні фонди без навантаження на фонд оплати праці. Даний механізм може стимулювати роботодавця як зменшувати затрати за рахунок ненарахування внесків у соціальні фонди на дані суми, так і збільшувати заробітну плату за рахунок даної економії. Отже, знімається кумулятивний ефект розподілу внесків у державний пенсійний фонд та в недержавну пенсійну систему, що надає поштовх для розвитку третього рівня пенсійного забезпечення.

Окрім того, при розірванні договору між роботодавцем та недержавним пенсійним фондом не виникає оподаткування роботодавця вкладника, оскільки кошти, сплачені

Таблиця 1

Характеристика різних видів пенсійних фондів

Вид фонду	Засновники	Учасники
Відкритий пенсійний фонд	Будь-які одна чи кілька юридичних осіб	Громадяни України, іноземці та особи без громадянства незалежно від місця та характеру їхньої роботи
Корпоративний пенсійний фонд	Юридична особа –роботодавець чи кілька юр. осіб-роботодавців, до яких можуть приєднуватись роботодавці-платники	Виключно громадяни, які перебувають у трудових відносинах із засновниками або роботодавцями – платниками фонду
Професійний пенсійний фонд	Об'єднання: юридичних осіб роботодавців, фізичних осіб, включаючи профспілки або фізичні особи, пов'язані за родом діяльності	Виключно громадяни, пов'язані за родом їхньої професійної діяльності, визначеної статутом фонду

Джерело: розроблено автором за даними [3]

раніше до недержавного пенсійного фонду, до роботодавця не повертаються.

Також якщо на користь фізичної особи внески здійснювалися і роботодавцем, і самою особою чи членом її сім'ї, то для відповідної особи гранична сума податкової пільги зменшується на суму внесків, сплачених її роботодавцем за звітний податковий період.

Якщо роботодавець сплачує пенсійні внески до НПФ на рівні 15% від заробітної плати працівника, то в даному випадку працівник не отримує жодних пільг на сплату пенсійних внесків, яку він здійснює самостійно на власну користь [2, с. 27].

Окрім залучення роботодавців до системи недержавного пенсійного забезпечення через надання пенсійних послуг недержавними пенсійними фондами, пільгове оподаткування надається і фізичним особам, які здійснюють додаткове пенсійне забезпечення на власну користь чи на користь інших осіб. Таким чином, до складу сукупного щомісячного оподаткованого доходу фізичної особи не включаються суми пенсійних внесків на недержавне пенсійне забезпечення, які сплачуються або особою-резидентом на власну користь, або ж одним із членів родини першого ступеня спорідненості такої фізичної особи на її користь. Отже, у податковий кредит включається сума витрат фізичної особи на сплату за свій рахунок пенсійних внесків за пенсійним контрактом із недержавним пенсійним фондом.

Якщо член родини платника податку першого ступеня спорідненості сам є вкладником недержавного пенсійного фонду по окремому пенсійному контракту, то платник податку не має права включати до складу свого податкового кредиту суму внесків на недержавне пенсійне забезпечення на користь такого члена родини.

Пенсійні внески підлягають оподаткуванню у випадках:

- відрахування роботодавцем до НПФ більше ніж 15% на місяць від його заробітної плати;
- перевищення суми пенсійних внесків на користь учасника НПФ розміру, який дорівнює сумі місячного прожиткового мінімуму для працездатної особи, діючого на 1 січня звітного податкового року, помножений на 1,4 та округлений до найближчих 10 грн. у розрахунку за такий місяць за сукупністю всіх таких внесків [2, с. 35].

Таким чином, на користь учасника недержавного пенсійного фонду пенсійні внески можуть здійснюватися з трьох джерел: від роботодавця, від близького родича; учасник може здійснювати внески на свою користь самостійно. Пенсійні внески до недержавного пенсійного фонду може здійснювати як роботодавець, так і сам учасник або його близький родич.

Розвитку недержавного пенсійного забезпечення сприяє фіскальне стимулювання. Звичайно, що для недержавних пенсійних фондів надзвичайно вигідним є залучення якнайширшого кола вкладників. Тому серед вибраних варіантів вкладників у недержавні пенсійні фонди найбільш оптимальним є той варіант, коли частину вкладу у НПФ здійснює роботодавець, а частину – сам працівник на власну користь (у межах, які дозволяють віднести дані вклади до валових витрат і дозволяють ще здійснювати внески самим учасником на користь самого себе). Таке поєднання дозволить раціонально застосовувати податкову пільгу і дасть можливість залученню більшої кількості вкладників і учасників у фонди. Адже в переважній більшості за умов здійснення пенсійних відрахувань лише роботодавцями працівники-учасники не володіють інформацією у сфері недержавного пенсійного

забезпечення. Саме фізичні особи можуть бути основними носіями інформації у даній сфері, що значно розширить поінформованість пересічних громадян щодо питань додаткового пенсійного забезпечення. Також здійснення пенсійних внесків фізичною особою на власну користь дозволяє отримати додаткове пенсійне забезпечення без прив'язки до місця праці і конкретного роботодавця. Для роботодавця таке поєднання дасть можливість знизити базу оподаткування при незначних витратах, а також досягнути належного соціального і кадрового ефекту.

На другому етапі внески поступають до недержавних пенсійних фондів. Згідно з Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» установи, які надають послуги недержавного пенсійного забезпечення та довгострокового страхування життя, звільняються від оподаткування внесків, отриманих на здійснення цих послуг. Щодо оподаткування інвестиційних доходів, то між страховими компаніями і пенсійними фондами існує певна відмінність. Страхові компанії зобов'язані сплачувати податок на загальних засадах зі своїх інвестиційних доходів – як активних, так і пасивних. Недержавні пенсійні фонди також зобов'язані сплачувати податок з активних доходів, проте у Законі говориться про те, що їхні пасивні доходи оподаткуванню не підлягають. Надаючи характеристику існуючій системі, слід зазначити, що підхід до оподаткування діяльності установ, що надають страхові та пенсійні послуги, є лише одним із трьох елементів, які формують систему оподаткування послуг довгострокового страхування життя та недержавного пенсійного забезпечення.

Щодо оподаткування на третьому рівні пенсійних відносин, то тут розроблено стандартну схему. Зокрема, на стадії виплати теж частково застосовано пільгову систему оподаткування. Частковість пільгового оподаткування пов'язана з тим, що на двох попередніх етапах держава вже надавала пільги по оподаткуванню. Таким чином, держава відтермінує на 10–20 років податкові зобов'язання, і основне податкове навантаження припадає на частину виплат додаткової пенсії. Але дане податкове навантаження носить теж пільговий характер, оскільки держава надає знижену ставку податку на доходи фізичних осіб. Зокрема, при кожній виплаті застосовуватиметься знижувальний коефіцієнт 0,6, тобто пенсіонер буде сплачувати 60% від установленої ставки податку на доходи фізичних осіб. Для осіб старше 70 років буде діяти нульова ставка податку на доходи фізичних осіб. Таким чином, пенсіонери, які досягли даного віку, зовсім не платитимуть податок на доходи фізичних осіб із отриманої додаткової пенсії.

Але й в існуючих нормах оподаткування пенсійних фондів та юридичних осіб – роботодавців, які здійснюють внески на користь своїх працівників, є ряд недоліків. Зокрема, ці норми не охоплюють усіх відносин у сфері додаткового пенсійного забезпечення.

З погляду оподаткування, система надання послуг із довгострокового страхування життя та недержавного пенсійного забезпечення складається з трьох ключових етапів, на яких грошові потоки переміщуються від одного агента до іншого і можуть бути оподатковані:

- по-перше, це сплата внесків громадянами (особисто або через підприємство-працедавця);
- по-друге, це період фінансової діяльності установи і отримання нею інвестиційних прибутків;
- по-третє, це етап здійснення виплат на користь учасників або власників страхових полісів [1].

Як і при оподаткуванні інших фінансових послуг, податкова система має оподатковувати цей процес на одному з перерахованих етапів, зберігаючи при цьому принцип недопущення багаторазового стягнення податку. Вибір цього етапу є ключовим рішенням при виборі моделі оподаткування кожного сектора фінансових послуг. Саме тому проблеми та шляхи реформування моделі оподаткування самих установ повинні аналізуватись лише в комплексі із двома згаданими аспектами ширшої системи.

Основною проблемою вітчизняної системи є те, що принцип одноразового оподаткування процесу надання страхової або пенсійної послуги цією системою не витримується. Для послуг, внески на які не перевищують 6 тис. грн., чинне законодавство звільняє від оподаткування здійснення громадянами внесків, однак оподатковує обидві подальші операції.

Оподаткуванню у повному обсязі підлягають інвестиційні доходи установ – надавачів послуг (за винятком процентів, які отримують недержавні пенсійні фонди) і, крім цього, 60% виплат, які отримують громадяни, оподатковується податком на доходи фізичних осіб. Для послуг, внески на які перевищують 6 тис. грн., ситуація є ще більш проблематичною, оскільки процес надання таких послуг фактично оподатковується на кожному із трьох етапів. Окрім описаної проблеми багаторазового оподаткування, вадою існуючої системи є й згадана розбіжність між підходами до оподаткування довгострокового страхування життя та недержавних пенсійних фондів (хоча ця розбіжність і є відносно невеликою). Оскільки згадані види послуг є безпосередніми конкурентами, податкове законодавство повинно ставити ці два ринки в максимально узгоджені податкові умови [1].

Основне завдання полягає у свідомому та поінформованому рішенні стосовно вибору моделі оподаткування недержавного пенсійного забезпечення та довгострокового страхування життя в Україні. Зокрема, слід сформулювати своє ставлення до багаторазового оподаткування процесу надання таких послуг (цей документ рекомендує відмову від існуючої практики і перехід на одноразове оподаткування), а також визначити етап, на якому відбуватиметься оподаткування. Після того як цей вибір буде зроблено, решта законодавства повинна бути гармонізована з прийнятою моделлю так, аби поставити конкуруючі страхові послуги в рівні податкові умови. З-поміж країн із розвиненими економіками є розбіжності у виборі одного з трьох перерахованих етапів для стягнення податку. Проте більшість європейських країн демонструють тенденцію до стягнення податку на кінцевому етапі, тобто на етапі отримання громадянами пенсійних (або страхових) виплат. З цих причин пропонується запровадити в Україні оподаткування недержавних пенсійних послуг та послуг довгострокового страхування життя на етапі здійснення виплат споживачам. Для цього діяльність установ, що надають такі послуги, має бути чітко звільнена від оподаткування податком на прибуток підприємств (але лише в частині всіх пасивних доходів). При цьому податкове регулювання пенсійних фондів повинно співпадати з підходами до регулювання компаній, що займаються довгостроковим страхуванням життя.

Висновки. Таким чином, з погляду оподаткування, система надання послуг із недержавного пенсійного забезпечення складається з трьох етапів, на яких грошові потоки переміщуються від одного агента до іншого і можуть бути оподатковані. По-перше, це момент сплати внесків громадянами (особи-

сто або через підприємство-працевдавця). По-друге, це період фінансової діяльності установи і отримання нею інвестиційних прибутків. І, нарешті, це етап здійснення виплат на користь учасників або власників страхових полісів. Як і при оподаткуванні інших фінансових послуг, податкова система має оподатковувати цей процес на одному з перерахованих етапів, зберігаючи при цьому принцип недопущення багаторазового стягнення податку. Вибір цього етапу є ключовим рішенням при виборі моделі оподаткування кожного сектора фінансових послуг. Саме тому проблеми та шляхи реформування моделі оподаткування самих установ повинні аналізуватись лише в комплексі із двома згаданими аспектами ширшої системи.

На сьогоднішній день важливим кроком не лише для недержавних пенсійних фондів, але й для держави загалом є якнайширше сприяння розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Виходячи з цього перспективним напрямком розвитку пенсійної системи є поєднання державних пенсійних зобов'язань зі стимулюванням роботодавців і працівників до сплати добровільних додаткових внесків на пенсійне забезпечення. Тому необхідно стимулювання добровільних платежів на пенсійні цілі; удосконалення оподаткування суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення; усунення нерівності прав застрахованих осіб по відношенню до накопичених пенсій.

Система недержавного пенсійного забезпечення покликана створити можливості для збереження та примноження коштів вкладників із метою забезпечення отримання ними стабільного доходу після настання пенсійного віку. Перевага НПЗ у тому, що збережені кошти збільшуються за рахунок інвестиційного доходу. При цьому державний нагляд за установами пенсійного забезпечення дозволяє запобігти проведенню надто ризикованих операцій і втраті пенсійних заощаджень.

Насамперед урегулювання питання оподаткування операцій із недержавного пенсійного забезпечення приведе до зниження обсягів тіньової економіки. Через пільги в оподаткуванні для учасників і вкладників недержавного пенсійного забезпечення (внески до недержавних пенсійних фондів та одержаний інвестиційний дохід не оподатковуються, а оподатковуються лише пенсійні виплати) і обмеження на ці пільги (внески до недержавних пенсійних фондів не повинні перевищувати 15% заробітної плати учасника) учасники недержавного пенсійного забезпечення матимуть додатковий стимул вимагати виплату свого заробітку в офіційному секторі.

Література:

1. Леонов Д. Система оподаткування схем недержавного пенсійного забезпечення / Д. Леонов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zpsocinfo.org.ua>.
2. Боднер Г.Д. Теоретичні та правові аспекти оподаткування операцій по недержавному пенсійному забезпеченню / Г.Д. Боднер // Проблеми матеріальної культури. Економічні науки. – 2014.
3. Васильченко О.М. Податкові пільги учасників та вкладників недержавних пенсійних фондів / О.М. Васильченко // Упровадження пенсійної реформи в Україні. – Львів, 2011.
4. Система пенсійного забезпечення / Б.О. Зайчук, В.С. Никитенко, В.І. Семендяєва. – К., 2012.
5. Саєнко О. Оподаткування діяльності установ недержавного пенсійного забезпечення та довгострокового страхування життя / О. Саєнко. – К., 2011.
6. Леонов Д.А. Система оподаткування схем недержавного пенсійного забезпечення / Д.А. Леонов // Ринок цінних паперів України. – 2012.

Александрова А.Н. К вопросу регулирования налогообложения негосударственных пенсионных фондов в Украине

Аннотация. В статье рассмотрена структура пенсионной системы. Определены основные налоговые льготы относительно налогообложения взносов от работодателей и работников, участников негосударственного пенсионного обеспечения. Рассмотрены этапы предоставления услуг с целью налогообложения операций по негосударственному пенсионному обеспечению. Исследованы особенности налогообложения на основных этапах негосударственного пенсионного обеспечения. Выявлены случаи налогообложения пенсионных взносов.

Ключевые слова: пенсионная система, негосударственное пенсионное обеспечение, негосударственный пенсионный фонд, налогообложение, пенсионные схемы, налоговые льготы, уровни пенсионных систем.

Aleksandrova H.M. To the question of the regulation of taxation of non-state pension funds in Ukraine

Summary. It has been considered the structure of the pension system. Have been defined the basic tax relief on the taxation of contributions from employers and employees, members of non-state pension coverage. It have been familiarized the stages of providing services to tax transactions on non-state pension provision. And also, it's identified features of the taxation on the main stages of non-state pension coverage. It was revealed, in which cases the pension contributions are subject to taxation.

Keywords: pension system, non-state pension provision, pension fund, taxation, pension scheme, tax benefits, levels of pension systems.